

Я. М. КАМАРОЎСКІ, М. І. ТАЧЫЦКАЯ

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ ВЫРАЗНАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ТЭЛЕПУБЛІЦЫСТЫКІ

Публіцыстычная перадача па тэлебачанні ўяўляе сабой, як вядома, разнавіднасць прамоўніцкага выступлення. Мова такога выступлення, максімальна насычаная эмацыянальнымі інтанацыямі, з'яўляецца дзейным сродкам псіхалагічнага ўздзеяння на тэлеаўдыторыю. Страснасць і ўзрушанасць тэлевізійнага маўлення ствараюцца рознымі сродкамі. Сярод іх важнае месца займаюць такія, якія ўяўляюцца тыповымі для гутарковага стылю, у тым ліку і сінтаксічныя: простыя, часта няпоўныя, сказы, словы-сказы, далучальныя, эліптычныя, пабочныя, устаўныя і парцэляваныя канструкцыі, пыталыныя, клічныя, пабуджальныя сказы і інш., а таксама традыцыйныя для прамоўніцкага майстэрства стылістычныя фігуры.

Простыя сказы, словы-сказы ў мове тэлепубліцыстыкі парушаюць мерную плынь складаных канструкцый энергічным паскарэннем мелодыкі маўлення, ствараюць перарывістасць інтанацыі, выразную на фоне спакойнага выкладу. Гэта вядзе да напружанасці выказвання, мабілізуе ўвагу тэлегледачоў, надае маўленню непасрэдны і натуральны характар. Напрыклад: 1. *Праца ёсць мера багацця кожнага народа, кожнай дзяржавы. Мера багацця. Мера жыцця* (Н. к. 30.04.1992¹); 2. *Калі мы хочам жыць так, як жывуць людзі цывілізаванага свету, мы павінны навучыцца працаваць. Працаваць, працаваць і працаваць. Багацце з неба не падае. Гэта не манна нябесная. Гэта заўсёды вынік* (Там жа); 3. *Хачу звярнуцца да нашых ветэранаў, да тых, каго усё менш і менш застаецца ў жывых. Са святамі вас. З Днём Перамогі. Вялікай Перамогі. З вашым Днём* (Н. к. 08.05.1992).

Пыталыныя, клічныя, пабуджальныя інтанацыі выкарыстоўваюцца з мэтай звярнуць увагу тэлегледачоў на тыя ці іншыя аспекты праблемы, выклікаць у іх эмацыянальную рэакцыю, устанавіць кантакт з аўдыторыяй.

Важным сродкам выразнасці ў тэлепубліцыстыцы выступае пыталына-адказная форма выкладу, г. зн. лагічнае чаргаванне пыталых сказаў і сказаў у адказ, напрыклад: *Зараз шукаюць схаваны тавар, мясныя вырабы. Дзе яны? На складах. Чаго ж шукаць? Якая тут эканамічная мараль? Звычайная: мараль знявагі да чалавека, да спажывуца, да самастойнага вытворцы. Дзе ж выйсце? Трэба спалучыць інтарэсы насельніцтва і эфектыўнасці вытворчасці* (Н. к. 06.12.91).

Шырока пашыраны ў мове тэлевізійнага публіцыстычнага выступлення пабуджальныя канструкцыі тыпу *Няхай шчасце прыйдзе ў вашы хаты, вашы сям'і. І няхай праца будзе нашым галоўным багаццем* (Н. к. 01.05.92). У публіцыстычных тэлеперадачах характэрна ўжыванне пабуджальных сказаў пасля зваротка, які можа знаходзіцца у пачатку, сярэдзіне або ў канцы фразы. Публіцыстычнай мове ў яе тэлевізійным варыянце ўласцівы зварот да канкрэтнай аўдыторыі, дакладная адраснасць. Зваротак служыць адным са стылістычных прыёмаў вылучэння

адрасата, устанаўлення кантакту з тэлевізійнай аўдыторыяй, выкарыстоўваецца з мэтай прыцягнуць увагу гледачоў да выказвання: *Шаноўныя ветэраны! Вы прайшлі цяжкі шлях. Пра вас памятаюць. Ведайце гэта. Расказвайце ўнукамі сваімі пра тых часы. Яны павінны ведаць усё, каб была ў іх будучыня, каб яны ганарыліся ваймі. Не звяртайце увагі на тых, хто імікнеіца сказаць: «Што яны, гэтыя ветэраны, зрабілі? Навошта перамаглі?» Менавіта ў такіх нялі ні сораму, ні сумлення (Н. к. 08.05.92).*

У склад пабуджальнага сказа «Не звяртайце ўвагі на...» уводзіцца простая мова, у якой ужываецца характэрная для публіцыстычнай мовы сінтаксічная канструкцыя з займеннікам і прыдаткам-назоўнікам (з указальным займеннікам у якасці азначэння) для ўдакладнення думкі: «Што яны, гэтыя ветэраны, зрабілі?». Прыдатак у такой сінтаксічнай канструкцыі можа быць выражаны займеннікам, апісальным словазлучэннем з займеннікам у якасці азначаемага слова.

Пабочныя, устаўныя сказы, словы і словазлучэнні арганічна ўваходзяць у агульную тканіну мовы публіцыста. Гэтыя сінтаксічныя канструкцыі садзейнічаюць стройнасці, лагічнасці, эмацыянальнасці выкладу і маюць рознае значэнне. Адны з іх уносяць у паведамленне неабходныя звесткі і тлумачэнні. Напрыклад: 1. *Між тым, як сведчыць аператыўная зводка, у шэрагу гаспадарак назіраецца разрыў паміж жнівомі збожжавых і абмалотамі (Н. к. 05.08.90); 2. Зараз, хаця і прымусова, але пачынаецца рух да рынку (Н. к. 03.12.91).* Другія выражаюць аўтарскае меркаванне, даюць суб'ектыўную ацэнку з'явы, факта, каменціруюць яго: *Дайце, здавалася б, альбо, як гэта цяпер модна гаварыць, суверэннымі дзяржавамі, усваядоўць сваё існаванне для пачатку ў рамках гэтага Дагавору (Н. к. 04.12.91).*

Мадальныя словы тыпу *безумоўна, відаць, мабыць, магчыма, можа, сапраўды* і інш. у публіцыстычных тэлеперадачах рэалізуюць шматлікія адценні магчымасці, верагоднасці, сапраўднасці фактаў і з'яў, выражаюць адносіны паміж асобнымі фрагментамі выказвання.

Ужыванне парцэляваных канструкцый у тэлеперадачах адлюстроўвае адценне гутарковасці, непасрэднасці. Такія канструкцыі ствараюць перапыннасць маўлення, надаюць публіцыстычнай мове жывы, непасрэдны і часта імправізацыйны характар, які ў вусным маўленні праяўляецца з дапамогай асобай інтанацыі. Парцэляцыя служыць экспрэсіўным сродкам вылучэння важнай у сэнсавых адносінах часткі выказвання, павышае яго інфарматыўную насычанасць і дзейнасць. Напрыклад: 1. *Ляжаць у кватэрах, хатах узагароды. За вайну; 2. Усе ведаюць пра цэны, што існуюць на біржах. Высокія.* Часта далучальная канструкцыя служыць сродкам стварэння кампазіцыйнага стыку на мяжы двух сказаў з мэтай падкрэсліць шляхам паўтору важнае ў публіцыстычным кантэксце паняцце: *Няхай сённяшні дзень—Першае Мая—будзе для ўсіх нас сапраўднымі святамі. Святамі працы, святамі вясны, святамі адраджэння жыцця (Н. к. 01.05.92).* Далучальная канструкцыя «святая працы, святая вясны, святая адраджэння жыцця» з'яўляецца градацыйным радам вынесеныя ў акцэнтуюмую пазіцыю дапаўнення пазітыўнага зместу.

У прамоўніцкім майстэрстве кампазіцыйны стык з'яўляецца адным з класічных прыёмаў сінтаксічнай арганізацыі твора і шырока ўжываецца ў мове публіцыстычных перадач: 1. *Што ні кажыце, але дзень гэты вельмі і вельмі сімвалічны. Бо ён адзначаецца як дзень працы. А праца—паняцце інтэрнацыянальнае; 2. Ніводная замежная дапамога не заменіць працу. Праца ёсць мера багацця кожнага народа, кожнай дзяржавы (Н. к. 01.05.92).*

Выразнасць і экспрэсіўнасць публіцыстычнага выкладу дасягаецца пры дапамозе інверсіі. Шляхам сінтаксічнага і лагічнага вылучэння неабходных кампанентаў ставіцца акцэнт на пэўных характарыстыках, прыметах аб'екта ці дзеяння. Інверсійны парадак слоў распаўсюджаны ў тэкстах інфармацыйна-публіцыстычных праграм, дзе з дапамогай перастаноўкі членаў сказа падкрэсліваецца істотна важная інфармацыя: 1. *У небе над Брэсцкімі аэрапортамі—адным з буйнейшых на захадзе рэспублікі—цішыня. Адменены ўсе да адзінага рэйсы. Паўмесяца чакаюць запраўкі самалёты (Пан. 27.10.93²); 2. Таленталі зямля наша была, ёсць і будзе багатая (Пан. 07.09.93).*

Выбар экспрэсіўных сінтаксічных сродкаў залежыць ад тэматыкі і жанру кожнай канкрэтнай публіцыстычнай перадачы. Ужыванне рытарычнага пытання характэрна для тэкстаў праграм палемічнага эместу, крытычнай накіраванасці. Гэта адзін са шматлікіх прыёмаў прамоўніцкага стылю, якім карыстаецца тэлевізійная публіцыстыка: *З інтэрв'ю вынікае, што прэзідэнт абсалютна перакананы: больш савецкім рэспублікам у адзіночку не пражыць. Але ж чаму ў адзіночку, калі абсалютнай большасцю рэспублік падпісаны Дагавор аб эканамічнай супольнасці, аб захаванні адзінай эканамічнай прасторы* (Н. к. 04.12.91)?

Рытарычнае пытанне ставіцца, як правіла, для таго, каб пацвердзіць галоўную думку выказвання, выразіць аўтарскае меркаванне. Яно не патрабуе адказу, бо змяшчае ў сабе схаванае сцвярджанне ці адмаўленне: *Можна, відаць, гаварыць пра тое, што неабходна ўсе святы былога СССР выкінуць на сметнік. Але ці варта гэта рабіць? Ці варта ў пагоні за палітычнымі капіталам забывацца пра традыцыі* (Н. к. 01.05.92)? Рытарычныя пытанні «Але ці варта...?», «ці варта...?», дзе другі сказ удакладняе папярэдні, прадугледжваюць адмоўныя адказы. Рытарычнае пытанне у даным выпадку падкрэслівае непатрэбнасць, немэтазгоднасць дзеяння, пра якое ідзе гаворка.

Рытарычнае пытанне не патрабуе адказу, але заўсёды звернута да канкрэтнага адрасата—тэлевізійнага гледача ў якасці ўяўнага суб'екта, прадугледжвае яго эмацыянальную рэакцыю на пастаўленае пытанне, служыць сродкам актывізацыі яго аналітычнага мыслення.

Часта з дапамогай рытарычнага пытання ствараецца экспрэсіўнасць маўлення, што на пісьме можа адлюстроўвацца клічнікам ці спалучэннем пыталніка і клічніка: *Хіба маглі нават падумаць тады, у маі сорак пятага, пераможцы, што праз сорак сем год прыйдзеца жабраваць, стаяць у чэргах, пакутаваць ад бездапаможнасці* (Н. к. 08.05.92)?!

Эмацыянальнае гучанне і экспрэсію надае выказванню анафара—стылістычная фігура, якая стварае паралелізм выслоўяў, пэўны рытм у лагічных развіцці публіцыстычнага выкладу, дапамагае выразіць і данесці да гледача сутнасць аўтарскай думкі. З дапамогай анафары на першае месца, у акцэнтуюмую пазіцыю вылучаюцца словы, якія паўтараюцца як самыя важныя з мэтай сканцэнтравання на іх увагу: *«Ад кожнага—на здольнасцях, кожнаму—на працы»—хто скажа, што нічога гэтых словы не вартыя? Увесь свет жыве на іх. Увесь, апроч нас пакуль што. А чаму? Чаму мы не можам! Ці мы увогуле ні на што не здольныя* (Н. к. 01.05.92)?

Аднолькавы пачатак некалькіх сказаў стварае паралелізм сінтаксічных канструкцый, падкрэслівае і ўзмацняе значэнне не толькі асобных слоў, словазлучэнняў, але і павялічвае вобразнасць усяго кантэксту.

Тыповымі для тэлепубліцыстыкі з'яўляюцца анафарычна сканструяваныя сказы, якія засяроджваюць увагу тэлегледачоў на змесце, але не паўтараюць адзін аднаго: *Дык адкуль жа ўзяліся гэтыя зневажальныя курсы рубля да долара? Дык адкуль жа голад, карткі? Дык для чаго ж гэта робицца* (Н. к. 06.12.91)?

Паралелізм анафарычных канструкцый у тэкстах публіцыстычных перадач назіраецца ў структуры пытална-адказнай формы выкладу, што садзейнічае яго эмацыянальнай напружанасці і дынамізму: *Колькі тавараў прадаецца сёння на біржы? Толькі адзін працэнт. Які тавар можна прадаць на біржы? Толькі той, што выраблены звыш дзяржаўнага* (Н. к. 19.07.93).

У якасці паралельных сінтаксічных канструкцый могуць выступаць сказы з прастай мовай і аўтарскімі словамі. Напрыклад: *«Не будзе Саюза—будзе грамадзянская вайна»,—палохае прэзідэнт Гарбачоў. «Не ўвойдзе ў палітычны саюз—сыравіну з Расіі будзе купляць на сусветных цэнах»,—пагражае расійскі прэзідэнт Ельцын* (Н. к. 04.12.91). Простая мова выкарыстоўваецца для аргументацыі публіцыстычнага выкладу. Аўтарскія словы выконваюць экспрэсіўную функцыю: з дапамогай іх даецца характарыстыка дзеяння ці асобы, выражаецца аўтарская ацэнка.

Паралелізм анафарычных канструкцый распаўсюджаны ў кантэкстах узнёслай патэтычнай афарбоўкі, напрыклад: *Кожны з вас (ветэранаў)—часцінка нашай гісторыі. Кожны з вас—частка нашага народа* (Н. к. 05.92). У гэтым апошнім прыкладзе назіраецца паралелізм су-

межних сказаў; структура іх аднолькавая: дзейнік + іменная частка састаўнога дзеяслоўнага выказніка + дапаўненне з азначэннем. Паралелізм можа быць частковым, напрыклад: *Гэта ж нашы бацькі, дядулі. Гэта ж нашыя родныя людзі, якія ўсё сваё жыццё працавалі, працавалі на нас, дзеля нас* (Н. к. 07.05.92). Структура першага—простага назывнога сказа—аднародных дзейнікі з азначэннем. Другі сказ—складаназалежны—складаецца з галоўнай часткі (назывнога сказа з адным дзейнікам і азначэннямі) і даданай азначальнай. Паўтарэнне слоў «працавалі, працавалі на нас, дзеля нас» у даданай частцы складаназалежнага сказа мае выключна важную экспрэсіўную і адначасова сэнсавую ролю. Паўтор выказніка падкрэслівае і інтэнсіўнасць дзеяння, паўтор дапаўнення—этанакіраванасць гэтага дзеяння.

Паўторы ў публіцыстычных тэкстах вельмі прадуктыўныя і заўсёды матываваныя: паўтараецца, як правіла, слова, якое нясе на сабе важную думку. Па сутнасці, паўтор—у тым ліку, і паўтор сінтаксічных канструкцый, якім з'яўляецца паралелізм,—адна з істотных асаблівасцей публіцыстычнага стылю. Паралелізм сінтаксічных канструкцый служыць сродкам рытміка-інтанацыйнай арганізацыі маўлення, сродкам стварэння перыядаў. Для перыяду характэрны стройнасць формы, музычнасць гучання і своеасаблівая структура. Складаны сказ у выглядзе перыяду ўяўляе сабой сінтаксічную канструкцыю з дзвюх сэнсавых частак, якія могуць знаходзіцца паміж сабой у адносінах 'умова—вынік', 'падзея—яе прычына', 'пералік фактаў (з'яў)—абагульненне' і падзяляюцца выразнай лагічнай паўзай: *Здаецца мне, што няравная атмасфера сённяшняга жыцця ў той жа, калі не ў большай ступені, створана тэхналогіяй страху: рабочага палохаюць рынкам і беспрацоўем, селяніна—падзелам зямлі і яе скупкай міфічнай «мафіяй», вайскоўцаў—скарачэннем арміі, усіх нас—цэнанамі; і толькі партыйныя бонзы як нічога не палохаліся раней, гэтак і сёння не ведаюць беспрацоўя і страху перад рынкам* (Н. к. 07.04.92).

Логіка выкладу вымагае павышэння інтанацыі ў першай частцы перыяду: выклад ідзе па шляху сэнсавага нарастання, што ствараецца з дапамогай паралелізму сінтаксічных словазлучэнняў «рабочага палохаюць...», «селяніна...», «вайскоўцаў...», «усіх нас...». Кожная наступная паралельная канструкцыя ўзмацняе значэнне папярэдняй, у выніку чаго ўзрастае інтэнсіўнасць маўлення. Бяззлучнікавая сувязь паміж гэтымі часткамі і паступовая эканомія ў іх моўных сродкаў стварае адпаведную дынаміку самога выкладу. Неразгорнутыя, нешматчленныя сінтаксічныя канструкцыі служаць эфектыўным сродкам стварэння рытму маўлення: «рабочага палохаюць рынкам і беспрацоўем»—няпоўна-асабовы сказ з выказнікам і трыма дапаўненнямі; «селяніна—падзелам зямлі і яе скупкай міфічнай «мафіяй»—выказнік адсутнічае (эліпсіс выказніка), тры дапаўненні; «вайскоўцаў—скарачэннем арміі», «усіх нас—цэнанамі»—эліпсіс выказніка, два дапаўненні. Апошні сказ з шэрагу паралельных—гранічна сціслы і лаканічны—стаіць на мяжы сэнсавых частак перыяду. Другая частка перыяду—разгорнуты двухсаставны сказ з аднароднымі выказнікамі—вымаўляецца з паніжэннем інтанацыі. Яна аддзелена ад першай часткі перыяду лагічнай паўзай—кульмінацыйнай выказвання, адлюстраванай на пісьме двухкроп'ем. Гэта—лагічнае абагульненне, вывад са сказанага раней, камунікатыўная мэта выказвання.

Матэрыял публіцыстычных тэлеперадач яскрава раскрывае самыя разнастайныя сінтаксічныя сродкі: экспрэсіўныя канструкцыі кніжнага і гутарковага стыляў, інверсійны парадак слоў, пыталыныя і клічныя сказы, рытарычныя канструкцыі, паўторы, паралелізмы і г. д., рытміка-інтанацыйную арганізацыю мовы. Змест кожнай тэлеперадачы вызначае і выбар адпаведных вобразна-выяўленчых сродкаў, закліканых садзейнічаць дакладнай перадачы аўтарскай думкі, індывідуальна-аўтарскаму адлюстраванню рэчаіснасці, дакладнасці і яснасці публіцыстычнага выкладу.

¹ Н. к.—цыкл аналітыка-публіцыстычных перадач БТ «Наш каментарый».

² Пан.—інфармацыйна-публіцыстычная праграма БТ «Панарама».